

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ТА УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІРИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОГО КАНОНУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

(Роздуми про монографію Л. Г. Мушкетик «Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами».
Київ–Кам'янець–Подільський, 2022. 752 с.)

Олег КАЛАКУРА

orcid.org/0000-0003-2617-0115

доктор політичних наук, професор,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України ім. І. Ф. Кураса

email: oleg_kalakura@ukr.net

Анотація. У статті викладено етнополітологічний та українознавчий погляди на сучасні підходи етнології в дослідженні морального канону традиційної української культури через призму фольклористики. На основі аналізу монографії та інших праць знаної дослідниці українського і зарубіжного фольклору Лесі Мушкетик з'ясовано міждисциплінарну сутність концепту «моральний канон української традиційної культури», його значення для українознавства та етнополітології з урахуванням методології наукового синтезу і компаративістики. Висвітлено пізнавальну та світоглядну роль в умовах глобалізації і російсько-української війни. Окреслено перспективи подальших студій.

Ключові слова: етнополітологія, українознавство, етнологія, фольклористика, українська культура, моральний канон, методологія, компаративістика, глобалізація, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Українознавство і новітня культурологія трактують традиційну культуру як історично сформовану цілісну систему матеріальних і духовних цінностей, звичаїв, традицій, вірувань та морально-етичних норм, що передаються з покоління в покоління і є основою життєдіяльності народу та суспільства [5, 23, с. 5–46]. Хліборобсько-козацький феномен уособлює самобутність традиційної культури українського народу, а її серцевиною і ядром виступає народна творчість, або фольклор, які разом з такими поняттями, як цивілізація, світогляд, мораль, ментальність та ін., складають предметне поле фольклористики як одного із сегментів

українознавства [21, с. 405–406]. Яскравою і самобутньою постаттю в сучасній науковій етнології та фольклористиці є Леся Георгіївна Мушкетик – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, письменниця і перекладачка, головна наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Її перу належить ціла низка наукових досліджень, з-поміж яких особливе місце посідає монографія, присвячена моральному канону української традиційної культури [12]. Інноваційність постановки проблеми та оригінальні підходи авторки до її вирішення заслуговують підтримки, викликають зацікавлення і

спонукають до роздумів над порушеннями в ній питаннями з погляду суміжних наук, включаючи етнополітологію та українознавство.

Актуальність, стан і завдання дослідження. Важливість означеної теми для українознавства, етнополітології та всієї соціогуманітаристики зумовлюється наступними чинниками: а) в умовах окупаційно-геноцидної війни Російської Федерації проти України, особливо її повномасштабної фази, культура стала, з одного боку, потужним інструментом ворога для знищення української ідентичності та підризу національної єдності українського народу, ослаблення його незламності у боротьбі за збереження державної незалежності України, а з другого – вона виступає символом стійкості українців, засобом їхнього згуртування і дистанціювання від російського культурного простору, активізації протидії пагубному впливу рашистської ідеології «русского мира». Війна стала справжнім викликом для етнології та фольклористики, які разом з іншими галузями соціогуманітаристики виступають потужним інструментом культурного і морально-психологічного спротиву агресору, захисту ідентичності українців, документування злочинів, втрат і травм, фіксації фольклору війни (усна історія та етнологія); б) технологічна революція, глобалізація і цифровізація сучасного світу, гібридні війни супроводжуються, на жаль, деморалізацією культури, руйнуванням моральних канонів і принципів, розмиванням її ціннісних орієнтирів, що стало серйозною загрозою для суспільної свідомості й моралі воюючої країни, засвідчило необхідність активної протидії цим негативним процесам і явищам, підвищення ролі соціогуманітарних наук у

збереженні та поширенні культурно-духовних цінностей і запобіганні деградації моральних норм; в) незважаючи на те, що за останні десятиріччя зусиллями українознавців, істориків, філософів, культурологів, етнополітологів, етнографів, фольклористів створено великий пласт наукових і науково-популярних праць, навчальних посібників з історії та теорії культури, її традиційної складової, ролі і місця морального чинника як фундаменту культури, багато аспектів цієї проблематики залишаються недостатньо дослідженими, особливо з погляду сучасних реалій; г) в інтелектуальному та медійному просторі поширюються різного роду українофобські наративи, передусім російські, спрямовані на дискримінацію України, спотворення її історії, заперечення самотності традиційної культури українського народу,

привласнення його історико-культурної спадщини, що об'єктивно диктує необхідність рішучої відсічі ворожій пропаганді, активної протидії ідеології «русского мира» з боку українознавців.

На важливість зазначених факторів частково вказала й сама Л. Мушкетик у вступі, історіографічних сюжетах монографії, бібліографія якої налічує понад 700 праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Принагідно зазначимо, що джерельно-бібліографічний потенціал дослідження містить кожен із шести проблемно-тематичних розділів. Виходячи з поставленої мети і завдань, авторка зосередилась передусім на аналізі праць попередників з історії, теорії та філософії культури, моралі, етики, естетики і, звісно, фольклористики. Йдеться про дослідження Т. Аболіної, В. Борисенко, Н. Вдовиченко, Я. Гарасима, В. Горського, М. Гримич, Л. Дунаєвської, А. Єрмоленка, С. Єрмоленко, О. Івановської, І. Ігнатенко, Н. Лисюк, О. Нельги, В. Пазенка, М. Поповича, Н. Савранської, Г. Скрипник, Д. Шурко, В. Ятченка та ін. Водночас деякі праці узагальнюючого та теоретико-методологічного характеру, які не фігурують в монографії, зокрема В. Кременя, О. Рафальського, М. Юрія [1, 7, 8, 10, 14] та інших, суттєво доповнюють загальну історіографічну платформу досліджуваної проблеми. Сказане стосується і студій, підготовлених в НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Р. Додонова, П. Кононенко, В. Крисаченка, Л. Сорочук, Ю. Фігурного, О. Шакурової) [5, 9, 11, 16–19, 21, 22].

Перед тим як перейти до безпосереднього розгляду сюжетних ліній монографії Л. Мушкетик, зазначимо, що вона вже отримала достатньо високу оцінку

в декількох рецензіях, у тому числі відомих учених-етнологів і фольклорознавців М. Глушка [3] та М. Дмитренка [4]. Автори цілком аргументовано відзначили високий теоретичний рівень дослідження, свіжість та оригінальність проблематики, добре продуману його логічну архітектоніку, підкреслили, що народна мораль, її традиції залишаються й сьогодні як основою життєдіяльності українського народу, так і актуальною науковою проблемою міждисциплінарного характеру.

Виклад основного матеріалу. Ключову думку, яка пронизує монографію Л. Мушкетик, можна сформулювати так: *український етнос за свою багатовікову історію створив унікальний скарб народної мудрості, який найповніше символізує сформовану в процесі етногенезу систему світоглядно-моральних принципів народу/нації, їх зародження, розвиток та збагачення, заклав базові моральні, етичні, художньо-естетичні норми поведінки та цінності, які, передаючись із покоління в покоління, набули статус неписаних законів українців і виступають потужним чинником формування їхньої національно-культурної та духовної ідентичності. Вершиною цього процесу стало утвердження **морального канону** традиційної української культури як фундаменту сучасного культурного простору.* Погляди авторки на моральний канон українського фольклору співзвучні з трактуванням цього концепту в новітній соціогуманітаристиці не як догми, а як певного зразка, що виступає орієнтиром для дотримання та наслідування [15, с. 44]. Близьке за змістом визначення дослідниця деталізує на основі аналізу фольклорних джерел, наголошуючи на поєднанні народних уявлень про

добро, працю, родину з християнськими цінностями [12, с. 595–598]. Моральний канон – це своєрідний етичний регулятор, взірець, еталон, специфічний стандарт для відтворення таких чеснот, як працьовитість, справедливість, стриманість, розважливість, шана до батьків, родини та старших тощо [12, с. 74–75].

З позиції наукознавства категорія «моральний канон української традиційної культури» має *міждисциплінарну сутність*. Для кожної з галузей соціогуманітаристики (політологія, соціологія, правознавство, філософія, етика, естетика, історія, етнологія, культурологія, психологія, фольклористика тощо) вона виступає об'єктом пізнання через призму свого предмета та властивого їй методологічного інструментарію. Інтегрувати ці галузеві знання про моральний канон української культури спроможне українознавство як наукова система знань про Україну та світове українство на основі методології міждисциплінарного синтезу. Це усвідомлювала й авторка монографії, залучаючи до свого пізнавального інструментарію як загальнонаукові методи дедукції та індукції, аналізу і синтезу, компаративістики, так і етнологічні: структурно-семантичний, описово-функціональний, текстологічний, історико-хронологічний, джерелознавчої критики та ін. На жаль, методологічний підрозділ як окремий компонент дослідження структурно не виділений, що є, на нашу думку, помітним упущенням.

Оскільки мораль має етнічне обличчя, в монографії сповна раціонально застосовується поняття «етноетика» як етичне знання про вплив традиційної української культури на норми моралі та правила поведінки українців у співвідношенні із загальнолюдськими

цінностями. Принагідно нагадаємо, що українська етноетика сформувалася як на етичних цінностях фольклору, так і на історико-філософській думці. Її пізнавально-світоглядне кредо втілене у «філософії серця» Григорія Сковороди, яка пронизана почуттями добра, любові до людини, родини, природи і праці, поваги до старших. Відстежуючи присутність морального канону в усьому комплексі фольклорних джерел, науковиця вказує як на феномен українського фольклору, так і на специфіку прояву морального канону в кожному з його різновидів. У цій частині варто було б наголосити, що на українських теренах з різних часів проживають представники інших етносів, вступаючи в культурний діалог з українцями [6]. Не вдаючись до викладу змісту монографії, систематизуємо і синтезуємо її найважливіші положення, які за своїм значенням виходять за рамки предметного поля суто фольклористики і носять міждисциплінарний характер.

Перше. Маючи досвід фольклористичної компаративістики української та угорської народної творчості, Л. Мушкетик повніше порівняно з працями інших дослідників обґрунтувала *самобутність українського фольклору*, який має багатовікову історію і вирізняється не лише більшою різноманітністю форм та жанрів, але і їхнім органічним синтезом, поєднанням музики, поезії, хореографії, обрядів і звичаїв. Для нього характерні історизм, людиноцентризм, екзистенційність, глибока поетичність, сакральність, ліричність пісень, речитативна форма співу козацьких дум під кобзу, бандуру або ліру, метафоричність казок, багатство, давність, образність і мелодійність рідної мови. Моральний канон українців, закладений народною

творчістю, зафіксований в історико-фольклорних джерелах і висвітлений у науковій літературі, в ряді місць зіставляється з моральними якостями сусідніх народів та їхнім фольклором, при цьому не лише угорським, польським, але й російським. Ці відмінності, на які свого часу вказували Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Костомаров, П. Куліш, М. Грушевський, М. Драгоманов, особливо оголилися в умовах нинішньої війни, яка показала цивілізаційну прірву між українцями і росіянами. Імперська свідомість, культ сили і реваншистських прагнень московитів укорінені в їхній ментальності, українофобстві та історичній неповноцінності.

Друге. Серцевиною усіх жанрів фольклору (оповідання, балади, казки, пісні, прислів'я, родино-побутова обрядність, звичаї) виступає антропоцентризм, тобто образ Людини як їх творця, виконавця, користувача і найвищої цінності. Завдяки фольклору людина формувала і зберігала історичну пам'ять і свою національну та культурну ідентичність. Пам'ятки народної творчості виступають незамінним джерелом дослідження життєдіяльності, побуту, культури, вірувань та повсякдення людей на різних етапах історії. Вони пронизані ідеями гуманізму і народної моралі, яка уособлює цілісну систему звичаєвого права та досвіду різних поколінь українського народу, його мудрості, традиційних уявлень про норми поведінки, звичаї, родинні ідеали, найголовнішими з яких є міцна сім'я, злагода, взаєморозуміння та єдність, а також працьовитість як умова життя і добробуту.

З-поміж етично-ціннісних категорій, сформованих і зафіксованих людиною в народній творчості, пріоритетними

авторка називає любов, гідність, доброту, чесність, справедливість, відповідальність, рівність, мужність, сміливість, жертовність, вдячність, повагу до батьків і старших, співчуття іншим. Водночас народна мораль піддає громадському осуду зраду, продажність, цинізм, брехливість, жорстокість, лінощі та інші негативні риси і явища. До вищих цінностей людини народна мораль відносить кореляцію категорій добра і зла, честі і безчестя, сенсу життя і відчуття щастя [12, с. 179–182].

Третє. Л. Мушкетик з урахуванням викликів нинішньої війни, появою поряд із стійкістю, героїзмом, жертовністю українців таких негативних явищ, як ухилянство, зрадництво, колабораціонізм, загострила увагу на *аксіологічних проблемах фольклору*. Йдеться про його виховну функцію та регулюючу роль моралі, а також працевцентричні цінності, які виступають мірилом суспільного престижу людини. Праця, як і життя, здоров'я, знання, досвід, воля, гідність, віднесена до базових цінностей людини. Усі жанри українського фольклору розглядають працю як пріоритетну добробочесність, виховують повагу до працелюба, протиставляючи його ледареві («Праця годує, а лінь марнує»).

Окреме місце в монографії відведено аксіологічним аспектам життя і смерті, їхньому відображенню в народній творчості. Українські казки, пісні, історичні думи, прислів'я обожнюють народження нової людини, утверджують цінність її життя, а смерть розглядають не як кінець людського буття, а як перехід до потойбічного продовження життя в іншому світі. Досить часто вони героїзують смерть захисників рідної землі, незламних козаків, оспівують їхнє безсмертя і

вічну пам'ять про героїв, розглядаючи її як етичну цінність. Тут напрошуються певні паралелі з сучасним фольклором, який народжується в умовах російсько-української війни (усна історія, патріотична поезія, військові пісні, народний гумор, художні меми). В ньому органічно поєднуються прославляння героїв-захисників України і висміювання ворога. Можна згадати легенди про «Привида Києва», загадковість «Байрактарів», «незламність «Кіборгів», «Азовців», самовідданість волонтерів та медиків.

Четверте. В монографії простежується багато в чому новий підхід до концепції *мікрокосмосу людських стосунків* та його трактування в українському фольклорі. Образно висловлюючись, йдеться про «малий», здебільшого внутрішній світ окремої людини, групи людей, сім'ї, родини, роду. Дослідниця справедливо вказала на відмінність наукового відображення мікрокосмосу від фольклорного, яке ближче до літературного, тобто художнє [12, с. 185, 415]. Через образне змалювання особистого життя людини як індивідууму, її характер, темперамент, почуття, взаємодію з іншими стає зрозумілішим макрокосмос, або Всесвіт. Не оминула дослідниця й такі проблеми фольклористики, як етика міжпоколінних відносин, гармонійність та дисгармонійність подружніх стосунків, етика дошлюбних зв'язків.

Для традиційного українського суспільства властивий *родоцентризм* як вища екзистенційна цінність людини, яка в родині, сім'ї шукала душевний спокій, захист і порятунок. Моральні засади роду, сім'ї найповніше віддзеркалюють календарний та весільно-обрядовий фольклор, казки, приказки і прислів'я. Народна мудрість констатує: «Без

родини нема щастя для людини», «Де в сім'ї лад, там без вад». В дослідженні акцентується увага на одвічній проблемі «батьки і діти», фольклорних зразках шанобливого ставлення дітей до батьків, взаємин братів і сестер, морального авторитету і прикладу батьків. Родина в широкому розумінні слова – це й рідний край, батьківщина, держава.

П'яте. Відштовхуючись від загальних норм народної моралі, науковиця на одне з чільних місць поставила фольклорне бачення *екологічної етики*, її орієнтирів на взаємовідносини людини і природи, на повагу людини до всього живого та довкілля, ставлення до тварин, рослин. З-поміж моральних цінностей екологічного спрямування народна творчість розглядає людину як частину природи, оспівує її дивовижну красу, повагу, бережливе і гуманне ставлення до неї. Казки, легенди, пісні, прислів'я вчать берегти ліс, сад, кожне дерево і кущ, захищати і піклуватися про тварин, птахів, ідеалізують калину, вербу, явір, тополь, дуб, наділяють магічними властивостями лелеку, вовка, зозулю та ін.

Саме екологічно-моральний наратив фольклору набуває особливої актуальності в умовах техногенної революції, неконтрольованого розвитку термоядерних, кібернетичних та біохімічних комплексів, технологічних воєн, коли над людством нависла смертельна загроза планетарної катастрофи. Якщо не вживати попереджувальних реанімаційних, принаймні превентивних заходів, то, за словами знаного вченого-хірурга А. Радзіховського, помста Природи буде жорстокою і незворотною [13, с. 161].

Авторка, в свою чергу, наголошує, що перед наступом новітніх технологій,

олігархізації та комерціалізації суспільства, устремліннями до корупції і збагачення етика та мораль відступають на задній план, розмиваються національні цінності культури, падає рівень моральності, погіршуються сімейно-шлюбні стосунки [12, с. 10–13]. Для України такі негативні явища ускладнюються постколоніально-травматичним синдромом, обтяжуються окупаційно-геноцидною війною і підривною діяльністю російської агентури, зрадників та колаборантів.

Шосте. На основі синтезу інформаційного потенціалу українського фольклору з'ясовано найбільш важливі світоглядно-моральні й психологічні властивості *менталітету* українців, який ґрунтується на архетипах і має два крила: хліборобсько-селянське (сакральне ставлення і любов до землі, зв'язок з природою, працелюбність, життестійкість, індивідуалізм, прагматизм, релігійність) і козацько-лицарське (волелюбність, відвага, жертвовність, побратимство, культ особистої свободи, здатність до самоорганізації, емоційність); таке розуміння української ментальності співзвучне з її цивілізаційним трактуванням у колективній монографії [8], автори якої наголошують, що менталітет – це спосіб мислення і світосприйняття, історично укорінений у свідомість, поведінку, традиції, побут, звичаї багатьох поколінь людей [8, с. 8–9]. У ньому акумулюються душа і характер народу, традиції і свідомість, помисли та ідеали, вдача і моральні цінності, духовні та світоглядні орієнтири. Хліборобське коріння українців заклало такі риси ментальності, як осілість, приязність до домівки, сакральне ставлення до хліба, що символізує працьовитість, добробут,

життя, господарність, гостинність, миролюбність, а також родинну пам'ять. З хлібом пов'язана календарна обрядовість, самобутні звичаї і пісні, магичні дії, спрямовані на викликання щедрого врожаю.

З цінностями хлібороба перегукується козацько-шляхетний менталітет, основними рисами якого є волелюбність, любов до особистої і національної свободи, захист віри і рідної землі, демократизм, лицарство, сміливість. Органічне поєднання хліборобського та козацького менталітету сформувало соціальний феномен українця – «воїн-господар» – і позначилося на його характері та культурі, символізуючи сплав любові до землі і праці та готовності захищати її від ворогів і відстоювати свободу.

Сьоме. Монографія суттєво заповнює одну з прогалин сучасної соціогуманітаристики: співвідношення фольклорного осмислення народної релігії та вірувань і наукового релігієзнавства. Примітною особливістю української народної творчості (легенди, казки, замовляння, приказки, календарно-обрядова пісенна творчість, магичні дії) є те, що вона відбиває ретроспективний погляд на органічне поєднання язичницьких вірувань праукраїнців із зародженням та розвитком християнства, що найповніше виявляється у святах, обрядах та звичаях. Це явище фігурує в науці як релігійно-естетичний синкретизм. Відомо, що деякі релігійні свята поєднують віру, культ сонця, вогню та води, приготування короваю, пасочки, куті, магичне засівання тощо. Можна провести певні паралелі з культом дохристиянських богів Сварога, Мокоша та святкуванням Водохреща, Великодня. Авторка звернула увагу на те, що численні твори

народного мистецтва виконували одночасно прикладні, ритуальні, естетичні, виховні та дидактичні функції.

Руйнівний слід у суспільній моралі залишила політика войовничого атеїзму. «Утративши віру у Творця, Всесвітній Розум, споконвічну мудрість Життя, – зазначає Л. Мушкетик, – ми заблукалися в закутках своєї душі, розгублені й занепокоєні запитуємо: Куди йдемо? На чому триматимемося далі? На страху, прагматизмі чи добрі?». І резюмує: майбутнє може пізнаватися через минуле, через переосмислення нагромадженого упродовж тисячоліть народного морального досвіду [12, с. 14].

Розглянуті положення не вичерпують всього змісту монографії. Вони лише вказують на її вагомість, новизну і значення, відкриваючи водночас простір для подальших досліджень. Відрадно, що після виходу монографії авторка продовжує плідно працювати в руслі цієї тематики, свідченням чого є її участь у колективній монографії, присвяченій місцю фольклору у сучасному суспільстві [20], низка інших публікацій, а також участь у наукових конференціях. Разом з іншими науковцями вона відстежує глибинні зміни в українській культурі й народній творчості під впливом війни, насамперед в проблематиці художньої літератури, образотворчого мистецтва, репертуарі театрів, кіно, експозицій музеїв, народження неофольклору в маскультурі та соціальних мережах.

Видається не зайвим зазначити, що монографія Л. Мушкетик – це й данина вдячності за батькові настанови, доброї пам'яті видатного українського письменника-романіста Юрія (Георгія) Мушкетика, а також бабусі Уляни Онуфріївни, яким, власне, вона і присвячена.

Символічно, що післямова авторки закінчується батьківськими словами з вірша 1992 р., вкрай актуального для сьогодення:

*Помирає село, відходить у вічність
З вербами, левадами, з волами,
Перистими, муругими, сивими,
З червоним маком у пониззі городу,
Стукотом яблук у нічному саду,
Хвилюючим терпким запахом
Печеної картоплі та паленого
картопляного бадилля...*

[12, с. 686].

Для традиційної культури українців світ села належить до основоположних цінностей. Помирає село, а разом з ним відходить ціла епоха національної історії та культури, і не лише під нищівними ударами ракет і «шахедів» агресора, але й внаслідок недолугої політики совка та нинішніх владних структур. Не хочеться вірити, що пам'ять про українське село залишиться лише у фольклорі та працях його дослідників.

Підсумовуючи, можна зробити наступні **висновки**. Монографія Л. Мушкетик – нове і вагоме наукове дослідження з української етнології та фольклористики, створене на хвилі їхнього переходу від описово-ілюстративного до інтеграційно-аналітичного та міждисциплінарного осмислення народної творчості в контексті цивілізаційного та антропологічного підходів. Вона відбиває загальні тенденції інтеграції наук про Людину, Природу і Довкілля, розвитку сучасного українознавства, філософії, методології синтезу знань з етнології, культурної антропології, етносоціології, етнетики, етнопсихології та утвердження на цій основі нової якості фольклористики як науки про закономірності та особливості розвитку усно-писемної,

художньо-музичної творчості, простежує динаміку змін як у формах, так і в змісті народної мудрості. Дослідження мовно-фольклорних, пісенних, поведінкових та інших джерел, їхнє залучення до вивчення історії культури, ретрансляція закладених у них морально-етичних цінностей на сучасність є важливим фактором утвердження української ідентичності, консолідації суспільства, його очищення від залишків совковості та колоніалізму, запобігання негативним процесам і явищам. Війна переконливо підтвердила живучість природної морально-психологічної і ментальної стійкості українців, їхню рятівну властивість, здатність мобілізуватись, згуртуватись і героїчно самозахиститись.

Книга охоплює всі регіони України, написана живою мовою з урахуванням особливостей їхньої лексики, говірок та діалектів. Авторці вдалося уникнути традиційного академізму. Складні поняття і терміни викладені доступно і зрозуміло з літературно-художнім забарвленням, у ряді місць образно та емоційно.

Висока оцінка монографії не означає, що вона позбавлена резервів. На це вказали й рецензенти [3, 4], зазначивши, що книга створювалась і побачила світ до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, а це частково позначилось як на ставленні авторки до праць окремих російських авторів, так і на критичності оцінки російського фольклору, порівнянні народної моралі українців і росіян, характеристики ментальності останніх. Війна принесла на українську землю не лише масове нищення мирного населення, руйнування міст і сіл, їхньої інфраструктури, але й засвідчила, що за давнєне почуття зверхності та зневаги

москвитів щодо українців трансформувалося в тваринну ненависть і цинічну жорстокість. Агресор переступив усі межі моралі й людяності у ставленні до дітей, жінок та літніх людей. Установкою для російського суспільства став нав'язаний шляхом брехні ті маніпуляції суспільною свідомістю образ українця як ворога, нациста, бандерівця, петлюрівця, мазепинця. Можна не сумніватися, що ці теми знайдуть повніше відображення в наступних студіях науковиці.

Не обійшлося в книзі й без поодиноких смислових повторів, окремих редакційно-видавничих огріхів, недогляду в бібліографічному описуванні джерел і літератури, але це аж ніяк не впливає на загальний науковий рівень і не применшує значення означеної праці, яку без перебільшення можна віднести до знакових і фундаментальних.

Насамкінець видається доцільним висловити декілька думок і пропозицій щодо продовження досліджень зі сфери морального канону української культури та врахування їх у подальших студіях цієї вельми важливої проблеми для сучасної науки та суспільних практик. З погляду історії, українознавства та етнополітології варто долучити політологічний аспект морального канону суспільно-політичного та культурного простору України, оскільки мораль виступає регулятором не лише етичних норм, але й політичної культури суспільства, активно впливає на політичну свідомість, окреслює моральні норми політика, визначає принципи взаємодії громадянина і держави. Народний обранець, державний діяч, депутат чи урядовець покликані бути носіями високої моралі: честі, справедливості, відповідальності у своїй

діяльності. На це звернули увагу автори відомого дослідження про антропологічний код української цивілізації і культури [1, кн. 2, с. 552]. Як представник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса висловлююсь за подальше продовження співпраці з науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Нам спільними зусиллями належить осмислити, як трансформується традиційна культура минулих епох у сучасних практиках, відстежувати її багатоетнічність і специфіку культурного життя корінних народів та етнічних спільнот. Сказане стосується дослідження нових явищ у міській культурі й народній творчості містян у контексті демографічних змін, зумовлених війною, масовою міграцією, появою категорії внутрішньо переміщених осіб та біженців від війни.

Окремої уваги заслуговує участь українознавців, етнологів, фольклористів в інформаційному просторі у протидії дезінформації, що поширюється через електронні платформи інтернет-каналів, YouTube, Facebook, Instagram, X (Twitter), Telegram, TikTok тощо, а також у створенні електронних баз даних, оцифруванні рукописних фондів, документуванні фольклорних та інших матеріалів, народжених в умовах нинішньої війни.

Українська народна творчість – планетарне явище, яке має глобальний характер. Вона є частиною світової історико-культурної спадщини. За неповними даними, у геополітичному просторі світу (за межами України) проживає до 40 млн. українців, у т. ч. від 6 до 7 млн. біженців від війни. Створюючи глобальний Український світ, вони репрезентують свою історію, культуру,

традиції, звичаї, моральні цінності, зберігають історичну пам'ять предків, свою самобутність і ментальність. Цей ракурс етнології та фольклористики лише починає досліджуватись [16, 20]. Особливо актуальним видається дослідження долі останньої хвили вимушеної еміграції внаслідок російської агресії.

І останнє, дослідження морального канону української культури, його впливу на формування національної та громадянської ідентичності українців має важливе прикладне значення, а тому потребує уваги і підтримки з боку органів влади та інституцій громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антропологічний код української культури і цивілізації*: монографія у двох книгах / О. О. Рафальський (кер. авт. колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій. Київ, 2021. Кн. 1. 432 с.; кн. 2. 536 с.
2. Борисенко, В. Традиційна етнічна культура українців в історичному розвитку. *Народна творчість та етнологія*. 2013. Вип. 5. С. 27–39.
3. Глушко, М. Народна мораль – основа життєдіяльності етносу. *Народознавчі зошити*. 2023. № 5. С. 1310–1314.
4. Дмитренко, М. Мораль і традиція: перервне і тривке. *Українська літературна газета*. 2023. 3 червня.
5. Додонов, Р. А. Этническая ментальность. Опыт социально-философского исследования. Запорожье, 1998. 192 с.
6. Калакура, О. Етнокультурний діалог як чинник формування міжнародної злагоди. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 2. С. 169–178.
7. Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ, 2015. 496 с.
8. Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ, 2017. 560 с.

9. Кононенко, П. П. Українознавство. Київ, 2006. 870 с.

10. Кремень, В. Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура. Київ, 2008. 472 с.

11. Крисаченко, В. С. Українознавство: гуманітарні виміри. Київ, 2025. 504 с.

12. Мушкетик, Л. Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами. Київ–Кам'янець-Подільський, 2022. 752 с.

13. Радзіховський, А. Людина і Всесвіт: минуле, сучасне, майбутнє. Київ, 2025. 348 с.

14. Рафальський, О. О. Україна як цивілізаційний феномен. Київ, 2010. 256 с.

15. Скуратівський, В. Л. Канон. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2012. Т. 12. 711 с.

16. Сорочук, Л. Етнокультурна традиція українства у контексті світового культурного простору. *Українознавчий альманах*. 2015. Вип. 18. С. 252–256.

17. Сорочук, Л. Мова фольклору: традиції та сучасне побутування. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 256–259.

18. Українці у світовій цивілізації і культурі / заг. ред. П. П. Кононенка. Київ, 2008. 400 с.

19. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Українознавство*. 2023. № 4. С. 41–58.

20. Фольклор у сучасному суспільстві: традиції, трансформації / відп. ред. Л. Вахніна. Київ, 2024. 300 с.

21. *Фольклористика. Українознавство: збірник наукових статей*. Київ, 2019. 432 с.

22. Шакурова, О. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ, 2017. 272 с.

23. Юрій, М. Ф. Соціокультурний світ України. Київ, 2004. 737 с.

Kotsur, V., et al. (2021). *The Anthropological Code of Ukrainian Culture and Civilisation: A Monograph in 2 Vols*. Kyiv, Vol. 1. 432 p.; Vol. 2. 536 p. [in Ukr.]

2. Borysenko, V. (2023). Traditional Ethnic Culture of Ukrainians in Historical Development. *Narodna tvorchist ta etnolohiia (Folk Art and Ethnology)*, Issue 5. pp. 27–39. [in Ukr.]

3. Hlusko, M. (2023). Folk Morality is the Foundation of Ethnic Life. *Narodoznavchi zoshyty (Ethnographic Notebooks)*, No. 5. pp. 1310–1314. [in Ukr.]

4. Dmytrenko, M. (2023). Morality and Tradition: the Transient and the Enduring. *Ukrainian Literary Newspaper*, 5 June. [in Ukr.]

5. Dodonov, R. (1998). *Ethnic Mentality. An Experiment in Socio-Philosophical Research*. Zaporizhzhia, 192 p. [in Ukr.]

6. Kalakura, O. (2010). Ethnocultural Dialogue as a Factor in the Formation of Inter-Ethnic Harmony. *Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*. Issue 2. pp. 169–178. [in Ukr.]

7. Kalakura, Ya., Rafalskyi, O., Yurii, M. (2015). *Ukrainian Culture: The Civilisational Dimension*. Kyiv, 2015. 496 p. [in Ukr.]

8. Kalakura, Ya., Rafalskyi, O., Yurii, M. (2017). *The Mental Dimension of Ukrainian Civilisation*. Kyiv, 560 p. [in Ukr.]

9. Kononenko, P. (2006). *Ukrainian Studies*. Kyiv, 870 p. [in Ukr.]

10. Kremen, V. (2008). *The Phenomenon of Innovation: Education, Society, Culture*. Kyiv, 472 p. [in Ukr.]

11. Krysachenko, V. (2025). *Ukrainian Studies: Humanitarian Dimensions*. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]

12. Mushketyk, L. (2022). *The Moral Canon of Traditional Ukrainian Culture: Based on Folklore Sources*. Kyiv–Kamianets-Podilskyi, 752 p. [in Ukr.]

13. Radzikhovskiy, A. (2025). *Man and the Universe: Past, Present, Future*. Kyiv, 348 p. [in Ukr.]

14. Rafalskyi, O. (2010). *Ukraine as a Civilisational Phenomenon*. Kyiv, 256 p. [in Ukr.]

REFERENCES

1. Rafalskyi, O., Kalakura, Ya.,

15. Skuratovskiy, V. (2012). The Canon. *Encyclopaedia of Modern Ukraine*. Kyiv, Vol. 12. 711 p. [in Ukr.]
16. Sorochuk, L. (2015). The Ethnocultural Tradition of the Ukrainian People in the Context of the Global Cultural Space. *Ukrainoznavchyi Almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 18. pp. 252–256. [in Ukr.]
17. Sorochuk, L. (2012). The Language of Folklore: Traditions and Contemporary Practice. *Ukrainoznavchyi Almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), No. 9. pp. 256–259. [in Ukr.]
18. Kononenko, P., ed. (2008). *Ukrainians in World Civilisation and Culture*. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
19. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. (2023). Ethnocultural Development of Ukrainian Society in the Context of a Full-Scale Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). No. 4. pp. 41–58. [in Ukr.]
20. Vakhnina, L., ed. (2024). *Folklore in Contemporary Society: Traditions, Transformations*. Kyiv, 300 p. [in Ukr.]
21. *Folkloristics. Ukrainian Studies: Collection of Academic Articles*. Kyiv, 2019. 432 p. [in Ukr.]
22. Shakurova, O. (2017). *Main Concepts of the Ethnogenesis of the Ukrainian People: Domestic Historiography (Late 19th – Early 21st Centuries)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]
23. Yurii, M. (2004). *The Sociocultural World of Ukraine*. Kyiv, 737 p. [in Ukr.]

Summary

ETHNO-POLITOLOGICAL AND UKRAINIAN STUDIES DIMENSIONS OF STUDYING THE MORAL CANON OF UKRAINIAN CULTURE THROUGH THE PRISM OF FOLKLORE (Reflections on the Monograph: L. H. Mushketyk. *The Moral Canon of Ukrainian Traditional Culture: According to Folklore Sources*. Kyiv-Kamianets-Podilskyi. LLC "Drukarnia "Ruta", 2022.752 p.)

Oleh KALAKURA

orcid.org/0000-0003-2617-0115

Doctor of Political Sciences, Professor

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

email: oleg_kalakura@ukr.net

The relevance of the research. The importance of the specified topic for Ukrainian studies, ethnopology, and the entire field of social sciences and humanities is determined by the following factors: a) in the context of the occupation-genocidal war of the Russian Federation against Ukraine, especially its full-scale phase, culture has become, on one hand, a powerful tool for the enemy to destroy Ukrainian identity and undermine the national unity of the Ukrainian people, weakening their resilience in the struggle to preserve Ukraine's state independence, and on the other hand, it serves as a symbol of the Ukrainians' resilience and a means of their unification and distancing from the Russian cultural space. The war has become a real challenge for ethnology and folklore studies, which, along with other fields of social sciences and humanities, serve as a powerful tool for cultural and moral-psychological resistance against the aggressor and for the protection of Ukrainian identity; b) the technological revolution, globalisation, and digitalisation of the modern

world, along with hybrid wars, are unfortunately accompanied by the demoralisation of culture, the destruction of moral canons and principles, which has become a major threat to the social consciousness and morality of the warring country, highlighting the need for active counteraction against these negative processes and phenomena; c) despite the fact that in recent decades, thanks to the efforts of Ukrainian studies scholars, historians, philosophers, and ethnopolitologists, a significant body of scientific works on the history and theory of culture, the role and place of the moral factor as the foundation of culture has been created, many aspects of this issue remain insufficiently researched, especially in light of contemporary realities; d) various forms of anti-Ukrainian narratives, primarily Russian, aimed at discriminating against Ukraine, distorting its history, denying the uniqueness of the traditional culture of the Ukrainian people, and appropriating its historical and cultural heritage, are spreading in the intellectual and media space, which objectively dictates the necessity for a decisive response to hostile propaganda

The **purpose** is to clarify the interdisciplinary essence of the concept "moral canon of Ukrainian traditional culture," its significance for Ukrainian studies and ethnopolitology, taking into account the methodology of scientific synthesis and comparativism.

Conclusions. The monograph by L. Mushketyk is a new and significant scientific study in Ukrainian ethnology and folklore, created in the wake of their transition from descriptive-illustrative to integrative-analytical and interdisciplinary understanding of folk creativity in the context of civilisational and anthropological approaches. The examination of linguistic folklore, song, behavioural, and other sources, their involvement in the study of cultural history, and the retransmission of the moral and ethical values embedded in them to the present day are important factors in affirming Ukrainian identity and consolidating society. The war convincingly confirmed the resilience of the natural moral, psychological, and mental fortitude of Ukrainians. The study of the moral canon of Ukrainian culture, its influence on the formation of national and civic identity of Ukrainians, has significant practical importance and therefore requires attention and support from government authorities and civil society institutions.

Keywords: ethnopolitics, Ukrainian studies, ethnology, folkloristics, Ukrainian culture, moral canon, methodology, comparative studies, globalization, Russian-Ukrainian war.

Отримано редакцією/ Received: 16.04.26

Прорецензовано / Revised: 28.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26